

АНАЛІЗ КОНЦЕПЦІЇ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ А.С. МАКАРЕНКА

У статті досліджено та обґрунтовано важливість сімейного виховання і його принципів у педагогічній спадщині А.С. Макаренка, а також основні причини кризи сім'ї в сучасному суспільстві. Проаналізовано роль батька й матері та їх авторитету у вихованні дітей. Окреслено перспективи використання виховної педагогіки А.С. Макаренка.

Ключові слова: сімейне виховання, сімейна педагогіка, авторитет батьків, метод виховання, морально-етичне виховання, інтелектуальне виховання, трудове виховання, естетичне виховання, фізичне виховання.

У сучасному суспільстві простежується криза сім'ї, яка виявляється не лише в соціально-економічній площині. Недостатніми є також психолого-педагогічний і соціально-педагогічний рівні підготовки дорослих до сімейного життя. Актуальними проблемами є відсутність єдиної стратегії, послідовності виховання дітей у сім'ї, нерозуміння самоцінності й унікальності кожної дитини. Все менше залишається вільного часу для сімейного спілкування як у подружжя, так і у батьків з дітьми. Батьки, які не замислюються над метою, концепцією, стратегією і тактикою виховання своїх дітей, завдають їм непоправної шкоди. Тому нині постають питання про необхідність формування в молоді навичок усвідомленого батьківства та підготовки її до виконання складних ролевих функцій чоловіка і жінки, батька і матері.

Вагомий внесок у розвиток теорії та практики сімейного виховання зробив відомий педагог радянського періоду А.С. Макаренко, якого вважають одним із засновників сімейної педагогіки.

Проблеми сімейної педагогіки у творчості А.С. Макаренка розглядали автори сучасних підручників і посібників з історії української педагогіки. Серед них – М.В. Кравченко, О.М. Микитюк, М.Г. Стельмахович та інші. Вивченню проблематики родинного виховання в педагогічній концепції А.С. Макаренка присвячені статті Т.В. Кравченко, О.А. Хромової, А.А. Фролова.

Сімейне виховання – це усвідомлені зусилля дорослих з вирощування дитини, які спрямовані на те, щоб молодші відповідали уявленням старших про те, яким має бути дитина, підліток, хлопець або дівчина. Одночасне родинне виховання – складова відносно контрольованої соціалізації людини в сучасному цивілізованому суспільстві. Воно здійснюється в нерозривному зв'язку з іншими видами соціального виховання – шкільним і суспільним [1, с. 128]. Визначальна роль сім'ї зумовлена її глибоким впливом на весь комплекс фізичного і духовного життя зростаючої в ній людини. До того ж сім'я для дитини є одночасно і місцем існування, і виховним середовищем. Сім'я і дитина – дзеркальне відображення один одного. Як типова сім'я – так і суспільство. Отже, найважливішою соціальною функцією сім'ї є виховання громадянина, патріота, майбутнього сім'янина, законослухняного члена суспільства [2, с. 155].

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні концептуальних засад родинної педагогіки А.С. Макаренка на основі вивчення й аналізу його педагогічної спадщини.

Сім'я зобов'язана формувати фізично і психічно здорову, високоморальну, інтелектуально розвинуту особистість, готову до майбутнього трудового, суспільного та сімейного життя. Реалізація цього підходу суспільства до сімейного виховання передбачає здійснення його за певними відносно самостійними, але взаємозв'язаними напрямками.

Морально-етичне виховання в сім'ї передбачає формування в підростаючого покоління загальнолюдських цінностей – любові, пошани, доброти, порядності, чесності, справедливості, скромності, совісті, гідності, обов'язку тощо.

А.С. Макаренко вдало вирішував проблеми статевого виховання, мета якого зводилась до того, щоб виховувати наших дітей так, щоб вони ставилися до кохання як до серйозного і глибокого почуття, щоб свою насолоду, своє кохання і щастя вони реалізували в сім'ї. Важливою умовою статевого виховання педагог вважав правильний режим, встановлений у сім'ї і школі. Корисними в період статевого дозрівання А.С. Макаренко вважав бесіди з вихованцями (окремо з хлопцями і дівчатами), що стосуються питань гігієни і статевої моральності, про чоловічу та жіночу гордість, венеричні захворювання.

Інтелектуальне виховання передбачає зацікавлену участь батьків у збагаченні дітей знаннями, формуванні у них потреби в їх здобутті та постійному оновленні.

Естетичне виховання покликане розвивати таланти і дарування дітей давати їм уявлення про Прекрасне, що існує в житті. Фізичне виховання передбачає формування в дитини звички дотримання здорового способу життя, включає правильну організацію розпорядку дня, заняття фізичною культурою і спортом, гартування організму тощо.

Трудове виховання закладає основу майбутнього самостійного життя – професійної та соціально-побутової діяльності в інтересах держави, суспільства і власної сім'ї [3, с. 117]. У трудовому вихованні в сім'ї, на думку А.С. Макаренка, важливо і перед дитиною поставити певне завдання, яке вона може виконати; трудову участь дітей у житті розпочинати рано, ще у грі (догляд за іграшками, деякі способи прибирання); з віком трудові доручення дитини слід ускладнювати. Якщо інтерес у дитини недостатній, щоб викликати в неї бажання працювати.

Батьки можуть застосовувати такі способи і методи: прохання, примус, але не слід вдаватися до фізичного примусу.

Педагог торкнувся цілої низки проблем сімейного виховання: сім'я як незмінний обов'язковий фактор усебічного виховання дитини, умови виховання, структура сім'ї та її виховне значення, роль батька і матері у вихованні, види авторитету батьків, взаємозв'язок школи і сім'ї. На думку А.С. Макаренка, структура сім'ї, її устрій інколи відіграють вирішальне значення в житті дитини, оскільки сім'я без батька найбільше завдає шкоди дітям. Фундаментом його системи виховання була народна основа, рід.

А.С. Макаренко вважав, що виховання дітей – найголовніша сфера нашого життя. Виховання – складна, але доступна кожній дорослій людині напружена праця, яка потребує постійної уваги, ширості, справедливості. Це ґрунтовна, систематична, відповідальна робота. За народною родинною етикою, особи обох статей мають бути однаковою мірою готові до здійснення благородної місії батьківства й материнства. А потреба в сім'ї формується тоді, коли дитина росте в атмосфері сімейної злагоди, добра, ласки. Діти, які ростуть у такому середовищі, ставши дорослим, взагалі собі не уявляють, як можна жити, не маючи власної сім'ї [5, с. 30–37]. Вирішальним фактором у вихованні дітей є власна поведінка батьків. Найголовніший метод виховання – “батьківська вимогливість до себе, повага до своєї сім'ї, контроль над кожним своїм кроком” [4, с. 128]. Справжнє виховання потребує не часу як такого, а якісного його використання, почуття відповідальності. І чим дитина старша, тим менше вона потребує часу і тим більше – відповідальності. А.С. Макаренко вважав, що керувати дитиною, спрямовувати її, а не оберігати від життя – це найвідповідальніше завдання батьків. Він був переконаний, що підхід до вихованця має бути з оптимістичною гіпотезою, нехай навіть з деяким ризиком [4, с. 102]. Видатний педагог розробив багато принципів сімейного виховання, які є актуальними й дотепер. Це – загальні умови виховання в сім'ї, вплив її структури на дитину, роль авторитету й прикладу батьків у виховному процесі.

Свою концепцію сімейного виховання А.С. Макаренко описав у праці “Книга для батьків” (1937 р.) та “Лекціях про виховання дітей”.

У цих працях розглядаються загальні умови сімейного виховання, виховне значення структури сім'ї та специфіка виховання однієї дитини, сімейний колектив та його особливості, роль батька й матері та їх авторитету у вихованні дітей, статеve виховання дітей, взаємозв'язок сім'ї і школи.

Сучасний батько стає не лише носієм суспільних норм, національної культури, традицій, моралі, що передаються з покоління в покоління і закріплюються в життєвому досвіді дітей, більше того, сьогодні він несе відповідальність, рівнозначну з відповідальністю матері, за народження, розвиток і виховання нової людини перед державою, суспільством, народом.

Реалізація психолого-педагогічної підготовки батька до виховання дитини в умовах сьогодення неможлива без вивчення розвитку теорії та практики підготовки батька до виховної діяльності в сім'ї та дослідження його ролі у виховному процесі в контексті історико-педагогічної спадщини.

А.С. Макаренко досить точно й без перебільшень окреслив діапазон виховної ролі батька, хоча в доволі холодному забарвленні, у “Книзі для батьків”: “Батько! Це центральна постать історії! Хазяїн, начальник, педагог, суддя й іноді кат, це він вів сім'ю з шабля на шабель, це він, власник, нагромаджувач і деспот, який не знав ніяких конституцій, крім божих, мав страшну владу, підсилена любов'ю” [4, с. 20]. Разом з тим педагог розкрив інший світлий бік батька як “домашнього тирана”: “Це він проніс на своїх плечах страшну відповідальність за дітей, за їх злидні, хвороби і смерть, за їх тяжке життя і тяжке вимирання...” [4, с. 20]. У “Книзі для батьків” він

неодноразово наголошує: “Обов’язок нашого батька перед дітьми – це особлива форма його обов’язку перед суспільством” [4, с. 21].

Основою доброзичливого клімату в сім’ї є, за А.С. Макаренком, ставлення батька до матері й навпаки, ставлення батьків до дітей. З появою дитини в батьківському серці народжуються почуття відповідальності й усвідомленості сили свого прикладу. Діти стають для батьків своєрідним стимулом для них, щоб самовдосконалюватися, ставати чистішими, благороднішими, культурнішими та обізнанішими. Не дарма педагог акцентує свою увагу на питанні самовиховання батьків, вважаючи найголовнішим методом “батьківський контроль над кожним своїм кроком” [4, с. 260]. Цій проблемі А.С. Макаренко присвятив лекцію для дорослих “Про батьківський авторитет”, у якій здійснено психолого-педагогічний аналіз різних форм псевдоавторитетів, що піддаються осуду і критиці великим педагогом. Найгіршим і найпоширенішим є “авторитет любові”, найаморальнішими є “авторитет підкупу”, “авторитет доброти”, “авторитет дружби”, “авторитет придушення”, “авторитет чванства”, “авторитет педантизму”.

А.С. Макаренко пропагує авторитет, заснований на трудовому житті батьків, їх громадській діяльності та поведінці, на громадянському почутті батька і матері, на їх обізнаності з життям дитини й допомозі їй та відповідальності за її виховання, тому він підкреслює: “Тільки такі батьки, громадяни нашої країни, які живуть повноцінним життям, матимуть у дітей справжній авторитет” [4, с. 268].

Педагог закликає батьків дотримуватися почуття міри у всьому, і перш за все, у проявах любові до дітей. А.С. Макаренко вважає хибною думку, що “діти – квіти життя”, тому стосовно цього пише: “Квіти життя – це добре, та ними треба не лише милуватися, як “розкішним” букетом. Ні, наші діти зовсім не такі квіти. Наші діти квітнуть на живому стовбурі нашого життя, це не букет, це чудовий яблуневий сад... Важко, звичайно, не милуватися таким садом, важко не пишатися ним, а ще важче не працювати в такому саду. Будь ласка, займіться цим ділом: обкопуйте, поливайте, знімайте гусінь, обрізуйте сухі гілочки” [4, с. 11]. Автор “Книги для батьків” сповідував ідею єдності виховної роботи школи, сім’ї та громадськості. Школа, за його переконанням, повинна вчити батьків правильного мистецтва виховання. Основною функцією школи є педагогічна освіта батьків, підвищення їх педагогічної культури, що передбачає не лише забезпечення їх знаннями, а й уміннями, оскільки навчити виховувати можна лише на практиці, на прикладі.

Висновки. Отже, погляди А.С. Макаренка на значення сімейного виховання в розвитку дитини трансформувалися у процесі його педагогічної діяльності. Особливо цінним є те, що вони змінилися не лише через соціально-економічні зміни в суспільстві, а в результаті набуття практичного досвіду, втілення ідей на практиці.

Цінність думок і порад з питань сімейного виховання видатного педагога не втрачають своєї актуальності до сих пір, зокрема такі міркування ученого: “Правильне виховання – це наша щаслива старість, погане виховання – це наше майбутнє горе, це наші сльози, наша провина перед іншими людьми, перед усією країною” [4, с. 255].

Пора нам, нарешті, зрозуміти, що педагогічна спадщина А.С. Макаренка – криниця наших виховних можливостей. На відміну від інших класиків педагогіки, він цілком присвятив себе тому, щоб привести виховання в точну відповідність з розвитком суспільства, а педагогічну думку зробити міцною умовою прискорення соціально-економічного прогресу. Видатний педагог був прихильником того, що педагогіка “могла обігнати суспільство в його людській творчості” та успішно робив те, що по-справжньому не усвідомлено навіть у сучасних умовах: розширював предмет педагогіки і сферу виховання, виразно бачив їх роль у процесі розвитку людини і суспільства.

Невмируща цінність книг А.С. Макаренка сімейної проблематики в тому, що вони допомагають формувати педагогічне мислення в батьків, розв’язують складні етичні проблеми. Ідеї сімейного виховання можуть стати в нагоді мільйонам сучасних батьків, тисячам учителів у вирішенні невідкладних і складних питань сімейного виховання. Зараз назріла необхідність освоювати далі педагогічну спадщину А.С. Макаренка не лише як складну, цілісну і відкриту систему, що розвивається, а і як метод педагогічного мислення та дії. Ця спадщина воістину не вичерпана. Кожен час відкриватиме в ній нові сторони і глибини, а також перспективи використання виховної педагогіки А.С. Макаренка у світовому вимірі.

Список використаної літератури

1. Лесгафт П.Ф. Семейное воспитание ребёнка и его значение : учеб. пособ. / П.Ф. Лесгафт. – М. : Просвещение, 1992. – 200 с.
2. Макаренко А.С. Цель воспитания : учеб. пособ. / А.С. Макаренко. – М. : Педагогика, 1984. – 200 с.
3. Макаренко А.С. О воспитании в семье : избр. пед. произведения / А.С. Макаренко. – М. : Учпедгиз, 1955. – 320 с.
4. Макаренко А.С. Книга для батьків / А.С. Макаренко. – К. : Рад. школа, 1980. – 327 с.
5. Ничипоренко С.В. Демографічний аспект сімейної політики в Україні / С.В. Ничипоренко // Демографія та соціальна економіка. – 2005. – № 2.

Цыган О.А. Анализ концепции семейного воспитания в педагогическом наследии А.С. Макаренко

В статье исследованы и обоснованы важность семейного воспитания и его принципов в педагогическом наследии А.С. Макаренко, а также основные причины кризиса семьи в современном обществе. Проанализирована роль отца и матери, их авторитета в воспитании детей. Даны перспективы использования воспитательной педагогики А.С. Макаренко.

Ключевые слова: семейное воспитание, семейная педагогика, авторитет родителей, метод воспитания, морально-этическое воспитание, интеллектуальное воспитание, трудовое воспитание, эстетическое воспитание, физическое воспитание.

Tsyhan O. Analysis of the concept of family education in the pedagogical heritage of A.S. Makarenko

In the article there is investigated and grounded the importance of family upbringing and its principles in the pedagogic heritage of A.S. Makarenko, and also the main reasons of family crisis in modern society. There are analysed father's and mother's roles, their authority in children upbringing. There provided the prospects of A.S. Makarenko upbringing pedagogy usage.

Key words: domestic education, domestic pedagogics, authority of parents, method of education, moral'no-eticheskoe education, intellectual education, labour education, aesthetic education, physical education.